

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Liakopoulos, Georgios C. 2019. *The Early Ottoman Peloponnese: A Study in the Light of an Annotated Editio Princeps of the TT10-1/14662 Ottoman Taxation Cadastre (ca. 1460-1463)*. London: Royal Asiatic Society.

Γεωργία Κατσούδα

Ακαδημία Αθηνών

Το πόνημα του Γιώργου Λιακόπουλου *The Early Ottoman Peloponnese* είναι ένα έργο που δεν αφορά αποκλειστικά ιστορικούς και παλαιογράφους, αλλά προσελκύει το επιστημονικό ενδιαφέρον και γλωσσολόγων, καθώς ο συγγραφέας δεν περιορίστηκε μόνο στην έκδοση του φορολογικού κατάστιχου TT10-1/14662, ενός χειρόγραφου έκτασης 284 σελίδων γραμμένο στην οθωμανική τουρκική και περσική με γραφή τεβκί (*tenkī*), το οποίο ο Λιακόπουλος μετέγραψε πλήρως. Ο συγγραφέας προχώρησε σε υπόμνημα με διόρθωση ελληνικών, αλβανικών, τουρκικών, αραβικών και περσικών λέξεων, αλλά και σε μια εις βάθος γεωγραφική, δημογραφική και οικονομική μελέτη της Πελοποννήσου τα πρώτα χρόνια της Οθωμανοκρατίας, όπως προέκυψε από την ανάλυση των δεδομένων που συγκέντρωσε ο ίδιος.

Στο πρώτο κεφάλαιο, που τιτλοφορείται *Ιστορική Γεωγραφία της Πελοποννήσου*, ο συγγραφέας συγκεντρώνει όλα τα τοπωνύμια και μικροτοπωνύμια της editio princeps, τα οποία επεξεργάζεται σε πολλά επίπεδα, προσφέροντας στον μελετητή πολύ διαφωτιστικές τοπωνυμικές και γλωσσογεωγραφικές πληροφορίες για την προ-οθωμανική Πελοπόννησο. Ο συγγραφέας πρώτα εξηγεί τις συμβάσεις, τις αντιστοιχίες ανάμεσα στα οθωμανικά και στα ελληνικά και λατινικά γραφήματα και τους περιορισμούς των οθωμανικών τουρκικών όπως λ.χ. ότι επειδή στην τουρκική γλώσσα δεν είναι ανεκτά τα συμφωνικά συμπλέγματα σε αρκτική θέση, αναπτύσσεται στην αρχή δάνειων λέξεων ένα φώνημα /i/ ή /u/ (π.χ. *İpsari* Ψάρι, *İryolo* Ρίολος, *İskala* Σκάλα, *İskaža* Σκιαδάς, *Ustruza* Στρούζα κ.ά.), ενώ κατόπιν μας παραδίδει σε μορφή λήμματος 667 τοπωνύμια και μικροτοπωνύμια από 18 διοικητικές επαρχίες της Πελοποννήσου.

Ο Λιακόπουλος αντιμετωπίζει με ευλαβική συνέπεια κάθε τοπωνυμικό λήμμα. Όπως φαίνεται στην Εικόνα 1, σε κάθε λήμμα παρατίθενται με συστηματικότητα οι ακόλουθες πληροφορίες:

1) ο μεταγραμμένος τύπος και εντός παρενθέσεως ο οθωμανικός τύπος, η παραπομπή εντός των χειρόγραφων και η εθνοτική σύσταση των κατοίκων της θέσης,

2) οι γεωγραφικές συντεταγμένες (ΕΓΣΑ87),

3) η νεότερη ονομασία, η οποία κατά τις αρχές του 20^{ου} αι. αντικατέστησε το δάνειας κυρίως προέλευσης τοπωνύμιο, αν και η παλιά ονομασία συνέχιζε να επιβιώνει στον προφορικό λόγο του ντόπιου πληθυσμού,

4) η παλαιότερη ονομασία. Εδώ μάλιστα ο συγγραφέας καταγράφει μέχρι τότε χρησιμοποιείτο το τοπωνύμιο πριν αντικατασταθεί από το νεότερο όνομα.

Έπεται η σύγχρονη διοικητική διαίρεση των ασφαλώς εντοπισμένων θέσεων με 5) την περιφερειακή ενότητα, 6) τον δήμο 7) και τη δημοτική ενότητα. Κάθε λήμμα ολοκληρώνεται με 8) πλουσιότερη βιβλιογραφία για την ιστορική γεωγραφία της θέσης και 9) σημειώσεις με παρατηρήσεις για τη γεωγραφική ταύτιση και την ετυμολογική προέλευση του τοπωνυμίου.

Εικόνα 1. Δείγμα τοπωνυμικού λήμματος (αρ. 264. Αἰλιονίσα), σ. 93**264. Αἰλιονίσα (ايلونيجه), 1/14662, 40/42. GR**

Coordinates: X: 278743.352 Y: 4167142.876

Modern Greek: Epitalio (Επιτάλιο, το)

Old Toponym: Until 1928: Agoulinitza (Αγουλινίτσα, η)

Regional Unit: Elis

Municipality: Pyrgos

Municipal Unit: Volakas

Bibliography: ΠΙΚΟΥΛΑΣ 2001a, 151.1147; ΠΑΝΑΓΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1987, 253, 296.48: Territorio di Fanari, Agulinizza; PACTICO 1704, 130: Territorio di Fanari, Agulinizza; LEAKE 1830, I 65: Agulenitza (Epitalium); LEAKE 1846, map: Agulinitza; EXPÉDITION 1832: Agoulinitza; BORY DE SAINT-VINCENT 1834, 89: Éparchie de Pyrgos, Agoulinitza; HOPF 1873, 202: Avolanizza; GEORGACAS-McDONALD 1968, 96; LONGENON-TOPPING 1969, 238-239; BON 1969, 348-349; SKIADAS 1993, 369; STAMATELATOS-VAMVA-STAMATELATOU 2001, 223.

Notes: According to Vasmer, < *Ogulinceb (Slav): VASMER 1941, 145. According to Georgacas, < γλινίτσα *dim.* of γλίνα (Gr. n. fat; dirt; river sediment); GEORGACAS 1938-48, 177-178. Symeonidis agreed with Georgacas on an etymology from *Glinica < glina (*old. Slav. n.* mud, grime, sludge) and proposed another one from jegulja/jagulja (*Scr. n.* eel) < anguilla (*Lat. n.* European eel, *Anguilla anguilla*), as the Agoulinitza Lake, before its artificial drainage, was famous for its eel production: SYMEONIDIS 2010, I 206.

Ο συγγραφέας, αφού προχωρήσει στο εξαιρετικά δύσκολο και επίπονο έργο της ταυτοποίησης των τοπωνυμίων και μικροτοπωνυμίων με συγκεκριμένες γεωγραφικές θέσεις, παραθέτει ακολούθως 38 χάρτες της πρώιμης οθωμανικής Πελοποννήσου, όπου αποτυπώνονται παράλληλα τα εθνοτικά, οικονομικά και δημογραφικά δεδομένα, όπως προέκυψαν από την ανάλυση του κατάστιχου.

Η επιστημονική συνεισφορά του τόμου που εκδόθηκε ο Γιώργος Λιακόπουλος είναι πάρα πολύ σημαντική τόσο στον επιστημονικό κλάδο της ονοματολογίας όσο και σε αυτόν της ιστορικής γλωσσολογίας. Καταρχάς, η editio princeps διασώζει μια πλήρη τοπωνυμική εικόνα της προ-οθωμανικής Πελοποννήσου. Η έκδοση του χρονολογημένου φορολογικού κατάστιχου από τον Λιακόπουλο προσφέρει έναν terminus ante quem, το υστερότερο δηλαδή εξακριβωμένο χρονικό όριο πριν το οποίο γνωρίζουμε την ύπαρξη βυζαντινών πελοποννησιακών κατεξοχήν μικροτοπωνυμίων όπως λ.χ. *Ασφάλαχτο, Γομοστό, Γερμοτζάνη, Κρικκούκι, Κορακοβούνι, Κρινόφυτα, Πουρναρόκαστρο, Σουδενά* (βλ. σ. 200, 85, 87, 43, 21, 24, 165, 18 αντίστοιχα) και τόσα άλλα. Ο μελετητής που ενδιαφέρεται για την τοπωνυμική μελέτη της Πελοποννήσου, βρίσκει σε αυτόν τον εκλεκτό τόμο συγκεντρωμένη και εξαντλητική –θα έλεγα– αξιόπιστη βιβλιογραφία για την τεκμηρίωση και ετυμολόγηση κάθε πελοποννησιακού τοπωνυμίου και μικροτοπωνυμίου που περιέχεται στην editio princeps.

Ο συγγραφέας δεν παραθέτει απλώς και μόνο τη βιβλιογραφία, αλλά, όταν έχει πρόσθετα δεδομένα, συμπληρώνει τις ετυμολογικές προτάσεις, παραθέτοντας διαφωτιστικούς συσχετισμούς του τοπωνυμικού corpus με τοπωνύμια από τον ελλαδικό και τον βαλκανικό χώρο (όπως για παράδειγμα κάνει με το τοπωνύμιο *Πικέρνης*, βλ. σ. 36-37), ενώ δεν είναι λίγες οι φορές στις οποίες ο συγγραφέας βασισμένος σε ασφαλή ιστορικά δεδομένα προβαίνει άλλοτε στην ενίσχυση μιας κατατεθειμένης ετυμολογικής πρότασης και άλλοτε στην απόρριψή της. Ο Λιακόπουλος, βασισμένος τόσο σε ιστορικά στοιχεία, αλλά και αξιοποιώντας τη γενική διαπίστωση ότι τα τοπωνύμια συχνά συνδέονται κυρίως με την τοπική χλωρίδα και γεωμορφολογία ή με αντίστοιχα κύρια ονόματα οικητόρων, προβαίνει σε σημαντικές διορθώσεις, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του τοπωνυμίου *Δραγώγι*, σημερινή ονομασία του *Dragoy*. Ο συγγραφέας, χωρίς να αποκρύπτει τις ποικίλες ετυμολογικές

προτάσεις, προτείνει τη σύνδεση του τοπωνυμίου με το συχνά καταγεγραμμένο ανθρωπωνύμιο *Dragoy* (βλ. σ. 105-106).

Επιπλέον, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι ο συγγραφέας καταθέτει στην επιστημονική κοινότητα και δικές του ετυμολογήσεις για τοπωνύμια ή μικροτοπωνύμια. Για παράδειγμα, ο Λιακόπουλος, ετυμολογώντας το τοπωνύμιο *Dardesi* και αξιοποιώντας τη σημερινή ονομασία της περιοχής ως *Αγραπιδόκαμπος*, το συνδέει με την αλβανική λέξη *dardhëz* που έχει τη σημασία «αγραπιδιά» (βλ. σ. 158-159). Ένα ακόμη παράδειγμα αποτελεί το τοπωνύμιο Άγιος Βασίλειος, το οποίο είναι η μοναδική περίπτωση για το οποίο σώζεται και η τουρκική ονομασία *Çağıl Hisârî* με τη σημασία «όπου ο παφλασμός του νερού ακούγεται». Ο Λιακόπουλος (σ. 149) διερευνά ετυμολογικώς τη λέξη και σημειώνει ότι στην περιοχή υπάρχουν τα ερείπια υδραγωγείου, αξιοποιώντας και την μαρτυρία του Ραγκαβή, ο οποίος επιβεβαιώνει την ύπαρξη ρέματος στην περιοχή. Όμως, ο Λιακόπουλος προχωρά και στην υπόθεση πως, δεδομένου ότι η λέξη *çağıl* αποτελεί φωνολογική ποικιλία της λ. *çakil* = βότσαλο, πετραδάκι, το τοπωνύμιο μπορεί και να αναφέρεται στο είδος της τοιχοποιίας του κάστρου.

Η συμβολή του Γιώργου Λιακόπουλου δεν περιορίζεται μόνο στην ονοματολογία αλλά σίγουρα μπορεί να αξιοποιηθεί και από την ιστορική γλωσσολογία και ιστορική λεξικογραφία. Δεδομένου ότι ο ανώνυμος απογραφέας που συνέταξε το φορολογικό κατάστιχο κατά τα έτη 1460-1463 κατέβαλε σημαντική προσπάθεια να αποτυπώσει τη μεσαιωνική προφορά των πελοποννησιακών τοπωνυμίων και ανθρωπωνυμίων όπως την *άκουγε*, η editio princeps έρχεται να προσθέσει σημαντικά τεκμήρια για τη διαχρονική μελέτη γλωσσικών φαινομένων. Λόγου χάριν, έχουμε τεκμήρια για φωνητικά φαινόμενα όπως το φαινόμενο της αποβολής του άτονου /i/ και /u/. Έτσι παραδίδεται τοπωνυμικός τύπος *Περ'θώρ'* ο οποίος συνυπάρχει με τον παράλληλο τύπο *Περιθώρι* (βλ. σ. 66, 43-44). Το συγκεκριμένο φαινόμενο φαίνεται να είναι συστηματικό στην περίπτωση των ανθρωπωνυμίων σε *-όπ'λος* αντί *-όπουλος*, π.χ. *Αργυρόπ'λος*, *Μαρκόπ'λος*, *Σιμόπ'λος* και τόσα άλλα (βλ. σ. 136, 77-78, 203 αντίστοιχα).

Ένα πολύ ενδιαφέρον παράδειγμα αποτελεί το τοπωνύμιο *Londar*, το σημερινό Λεοντάρι (σ. 131). Ο τύπος *Λοντάρ'* προέρχεται με αποβολή του [e] μετά την επικράτηση του ισχυρότερου φωνήεντος /o/ (πρβλ. τον κοινό ανθρωπωνυμικό τύπο *Θόδωρος* που απαντά παράλληλα με το *Θεόδωρος*). Τύπο *λοντάρι* διασώζουν οι πηγές, τόσο ως προσηγορικό όσο και ως τοπωνύμιο, π.χ.

(α) Τὸ ἦθος τοῦ 'τον θαυμαστόν, ἦτον ὡσάν λοντάρι. *Διήγ. Ἀλέξ.* (recensio R) 235.

(β) Καὶ ἐδιάβησαν οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν Κόρινθο καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιάβησαν εἰς τὸ Ἄργος. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιάβη εἰς τὸ Λοντάρι, εἰς τὴν μέση τοῦ Μορέως, καὶ ἐκεῖ ἐτέντωσε. *Χρον. Σουλτ.* (*e cod. Barb. gr. 111*) 7.116.

Στα δύο παραπάνω χαρακτηριστικά παραθέματα ο τύπος *Λοντάρι* εντοπίζεται σε πηγές οι οποίες ανάγονται στον 16ο και 17ο αι. Βάσει όμως της editio princeps του Γιώργου Λιακόπουλου φαίνεται ότι τύπος *Λοντάρ'* ως τοπωνύμιο απαντά ήδη από το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα.

Θα τελειώσω τον κατάλογο με τα ενδιαφέροντα φαινόμενα που διαπίστωσα μελετώντας το πόνημα του Λιακόπουλου τονίζοντας ότι η ιστορική λεξικογραφία προσπαθεί να εντοπίσει την πρώτη εμφάνιση μιας λέξης ή ενός τύπου. Όσο λοιπόν αυξάνεται ο αριθμός των εκδόσεων πρωτογενών πηγών, τόσο αυξάνονται οι πιθανότητες να αντλήσουμε γλωσσικό υλικό που θα μας βοηθήσει να επαναχρονολογήσουμε γλωσσικά φαινόμενα ή λεξιλογικά στοιχεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η λέξη *κουτσοχέρης* που σύμφωνα με τις μέχρι σήμερα εκδεδωμένες πηγές εμφανίζεται για πρώτη φορά σε κείμενο του 17ου αι.:

(γ) εἰς τί τόπον τὴν ἤρε καὶ κουτσοχέραν ἀπὸ τὰ δυὸ καὶ πῶς νὰ τὴν ἐπῆρε. *Εὐγέν.* 1062.

Ωστόσο, βασισμένοι στην χρονολογημένη editio princeps του Λιακόπουλου μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα ότι η λέξη υπήρχε τουλάχιστον 150 χρόνια πιο πριν από την παραπάνω πηγή, καθώς εντοπίζεται υπό τον τύπο *Κουτσοχέρα* ως προ-οθωμανικό πελοποννησιακό τοπωνύμιο *Aranis Kuzohyari* (βλ. σ. 92).

Από τα λιγοστά παραδείγματα που αναλύσαμε γίνεται ολοφάνερο ότι το έργο του Λιακόπουλου *The Early Ottoman Peloponnese* αποτελεί μια πολύτιμη συμβολή όχι μόνο στην επιστήμη της ιστορίας και των επιμέρους κλάδων της, αλλά και στην ιστορική γλωσσολογία και την ονοματολογία.

Συντομογραφίες πρωτογενών πηγών

Διήγ. Άλ. (recensio R) = Διήγησις Ἀλεξάνδρου, Lolos A., *Ps.-Kallisthenes: Zwei mittelgriechische Prosa-Fassungen des Alexanderromans*. Teil I., [Beiträge zur Klassischen Philologie, Heft 141], Königstein, 1983.

Εύγέν. = *Εύγέννα*, Vitti, M. (ed.), *Teodoro Montselese, Eύγέννα*, Istituto Universitario Orientale, Seminario di Greco Moderno 2, Napoli, 1965.

Χρον. Σουλτ. (*e cod. Barb. gr. 111*) = Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων (κατὰ τὸν Βαρβερινὸν ἑλληνικὸν κώδικα 111), Ζώρας Γ., *Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων (κατὰ τὸν Βαρβερινὸν ἑλληνικὸν κώδικα 111)*. Σπουδαστήριον βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 1958.